

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Computers kunnen er niks van!

Voermans, W.J.M.; Mommers, L.; Franken, H.; Herik, J. van den;
Klauw, F. van der; Zwenne, G.-J.

Citation

Voermans, W. J. M. (2010). Computers kunnen er niks van!. In L. Mommers, H. Franken, J. van den Herik, F. van der Klauw, & G. -J. Zwenne (Eds.), *Meijers-reeks* (pp. 243-251). Leiden: e-Law. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/18545>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/18545>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Computers kunnen er niks van!

Wim Voermans■

PERSOONLIJKE FRUSTRATIE – DEEL 1: OF HOE HET BEGON

Ergens in 1989, het jaar waarin na de val van de Berlijnse muur en de snel ontwikkelende computertechnologie de mogelijkheden van de mens en de wereld een moment lang oneindig en onuitputtelijk leken. In dat jaar vroeg mijn mentor en baas, hoogleraar HB, of ik even tijd voor hem had. Maar natuurlijk. Eenmaal op zijn kamer passeerden verschillende thema's de revue. Het eerste gespreksonderwerp was er een van alle tijden. Mijn tijdelijke dienstverband liep ten einde (nog maar een jaar nadat het werkelijk in ernst was aangevangen) en we moesten zien hoe we dat zouden kunnen verlengen. De facultaire financiële nood was als vanouds hoog, het belang van de wetenschap groot en dat van mij niet minder. Het tweede onderwerp, dat we in verlengde van het eerste aansneden, vormde aangenamer gesprekstof. Waarom niet het nuttige met het nodige paren? Als ik wilde blijven zou het wellicht iets zijn om een proefschrift te schrijven, en misschien konden we iemand – bijvoorbeeld het Ministerie van Justitie – vragen dat onderzoek te financieren. Twee vliegen in één klap. Aanstelling verlengd, want geld en nog een mooi proefschrift op de koop toe. Het was een moordplan.

Dat ik als staats- en bestuursrechtelijk geschoold jurist niets wist van (rechts)informatica (handig met de computer, dat wel) en er ook geen enkele aanleiding of indicatie was om te denken dat een ministerie als dat van Justitie zo'n onderzoek wilde financieren, deerde op dat moment niet. Er was een goed plan en een combinatie van optimistische natuur, geluk en toeval zou de rest moeten doen. Zoals het al zo vaak gedaan had...

EXTATISCHE VREUGDE – DEEL 1: WEIDSE VERGEZICHTEN

Ik begin me in te lezen en tegelijkertijd ook direct een plan te schrijven voor dat onderzoek waar een financier misschien in zou willen stappen. Er was nog niet veel geschreven op het terrein van computerondersteuning in het wetgevingsproces. Een Tilburgse bundel – Trias automatica (originele titel!) – waarin een ambtenaar van Justitie had geschreven over het potentieel van computertechnologie voor wetgeving¹ en een stuk van een Amerikaan, ene

■ Wim Voermans is hoogleraar staats- en bestuursrecht aan de Universiteit Leiden en rector van de Europese Academie voor Recht en Wetgeving (EALL).

1 Hustinx 1985.

mijnheer Stoyles, die in een stuk met de prikkelende titel 'The Unfulfilled Promise Use of Computers by and for Legislatures'² ook wat mogelijke computerzegeningen voor wetgevers op een rij had gezet. Boodschappenlijstjes en mooie titels, veel meer was er niet. Nou ja, er waren wel al wat stukken over artificiële intelligente en het recht waarin – met het oog op mogelijke automatisering – werd getracht onderdelen van het recht in schema's en logische redeneringen te vatten. Als het zou lukken de normen van het recht in logische redeneerstappen en schema's op te schrijven – met behulp van predicaatlogica – zouden computers daarmee kunnen redeneren. Voor iemand met wiskundedysexie, zoals ik, volstrekt onbegrijpelijk, maar, zoveel begreep ik er dan ook weer wel net van, voor wetgeving ook volstrekt irrelevant. Ik wilde immers geen normen automatisch gaan laten toepassen, ik wilde de wetgever, de wetgevingsjuristen die wetsvoorstellen schrijven, en ambtenaren en politici die zich een weg door het wetgevingsproces moeten zien te banen, helpen bij hun werk. En dat is niet het zelfde als het mechanisch toepassen van normen.

En toen werd die baas van me ineens minister en vertrok van de faculteit. Wel had hij er, wijzend op het fraaie plan en de financiering die we er mogelijk voor zouden kunnen krijgen, de faculteitsdirecteur een paar maanden eerder er nog van kunnen overtuigen mijn aanstelling voor een jaar te verlengen. Die had er dan maar node 'ja' gezegd omdat hij toch voortaan liever een concrete financiële onderbouwing voor een aanstelling zag, in plaats van een min of meer onrijp plan op termijn. Enfin, vort dan maar, nog een jaar. Maar wat dan? Zo zonder de grote HB in de buurt, tegen wie je eigenlijk geen neen zeggen kan, leken de kansen op vervolg van mijn tijdelijke aanstelling dat jaar daarop – 1990-1991 – wel erg minimaal. Zeker ook nu eerste verkenningen bij het departement van Justitie al hadden geleerd dat er minder dan lauwe belangstelling bestond voor het hele idee van computerondersteuning bij wetgeving. Het hielp ook al niet dat er niet met desktop-computers werd gewerkt op dat departement en dat degenen die het in dat departement voor het vertellen hadden een zekere huiver aan de dag legden voor dat nieuwe instrument. Directeuren, plaatsvervangend directeuren, directeuren-generaal en de secretaris-generaal – allemaal mannen – waren grootgetrokken in een context van typekamers, met talloze typisten, secretaresses die dictaat namen en dure mooie Mont Blanc-pennen waarmee, in een veelvoud van verschillende de auteur kenmerkende kleuren, brieven, memo's en nota's werden becommentarieerd en geparafeerd. Computers over de vloer zouden wel eens kunnen betekenen dat die knusse, arbeidsintensieve bureausituatie ingeruild zou gaan worden voor een ontsierende televisie op een schoenendoos met een tikbord voor je neus. En dat je dan zelf je brieven en stukken zou moeten tikken. Als was je een commies derde klas. Een horreur, een schande!³

2 Stoyles 1989.

3 Zie over de angst voor het verlies van de tikkamer het stukje "Olivetti M24" op <http://www.wimvoermans.nl/pdf%20documenten/De%20Olivetti%20M24.pdf>.

De mensen in de automatiseringsafdelingen van departementen – van wie ik er ook een paar sprak in het kader van verkennende interviews – waren er ook niet blij mee. Die afdelingen werden toentertijd bevolkt door hardwerkende mainframe-stoffassendragers, mannen (ook hie) in de weer met ponskaarten en magnetische slappe schijven van 25 bij 25 centimeter. Die zagen helemaal niks in de micromatisering van hun nering. Hun baan zou daarmee onmiddellijk op de tocht komen te staan. En diegenen die wel openstonden voor het gebruik van wat het front van wetenschap en technologie konden bieden, waren na hele korte tijd al cynisch en somber over de kansen van kleine en decentrale computertechnologie voor het werk van departementen. Ook zij waren opgelopen tegen de taaie, hiërarchische-tik-papier-dictaatcultuur, die zo kenmerkend was voor de bureaus van de departementen. Een jonge vent, die ik sprak in 1993 bij Justitie en die gelijk nadat ik was gaan zitten maar vertelde dat hij twee weken later bij een grote automatiseerder zou gaan werken omdat hij het niet meer bij het departement trok. Die vermoeide jonge vent vertelde me een ervaring die ik later nog een keer terugzag op televisie.

Het was hem dan op een gegeven moment eindelijk gelukt desktop-computers op een afdeling in het departement te introduceren. Vraag niet hoe. Vooral de jongere medewerkers waren er erg verguld mee geweest. Nadat alles was geïnstalleerd klinkt ineens op maandagmiddag uit de kamer van de directeur gevloek en getier. Enkele ambtenaren van de afdeling en iemand van de automatiseringsdienst die nog in de buurt rondloopt gaan een kijkje nemen.

‘Ik zei toch dat die dingen niet werkten!’ briest de directeur als het gezelschap binnen is,

‘Pure geld- en tijdverspilling!’

De jongen van de automatisering moet zijn gezicht in de plooi houden om niet in lachen uit te barsten. In zijn keurige pak zit de directeur met zijn rechterhand – daarin de muis – met grote cirkelbewegingen door de lucht te zwaaien in een poging om de cursor op het beeldscherm in beweging te krijgen.⁴

Tja, bepaald niet een automatiseringsvriendelijke omgeving, het Ministerie van Justitie begin jaren negentig.

Maar niet geschoten is altijd mis. Ik maakte in de aanloop naar de lange zomer van 1990 een onderzoeksvoorstel met eigenlijk niet meer inhoud dan de vraag: ‘Kunnen computers bijdragen aan het proces van totstandkoming van wetgeving?’ En niet meer aanleiding om over die vraag na te denken

4 Lange tijd gold dit verhaal als apocrief en werd het zelfs als een beetje ongeloofwaardig beschouwd door mijn omgeving, totdat toenmalig premier Kok ook een keer zo’n zelfde bedieningsfout maakte in februari 1998. Tijdens een tv-uitzending pakte hij een computermuis op en richtte die als een afstandsbediening naar het scherm. Dat was op dat moment al iets wat getuigde van een zekere wereldvreemdheid, zozeer was de situatie in zes jaar veranderd. Zie <http://www.refdag.nl/artikel/3776/Computermuis.html> over de anekdote van Kok.

dan dat de computertechnologie zo was voortgeschreden en dat experts (twee) het er op hielden dat er van alles mogelijk zou kunnen zijn.

Ik schrok er werkelijk van toen het bericht kwam dat het Ministerie van Justitie geïnteresseerd was en voor een jaar een nader onderzoek naar die mogelijkheden wilde financieren. Dat was niet het directe gevolg van een vermoede Brabantse maffia die – in louter het gevolg van de uit Tilburg afkomstige Minister – de burelen van het Ministerie van Justitie bestormde, maar louter van een verandering in het beleid. In 1990 zette Nederland een hele andere koers in met het wetgevingsbeleid. Jaren van lichtvaardig gebruik van wetgeving om allerhande doelen na te streven hadden de kwaliteit van wetgeving – met name op het terrein van de handhaafbaarheid en uitvoerbaarheid ervan – ernstig aangetast.

Nieuwe uitgangspunten, interdepartementale afspraken en manieren om de kwaliteit te controleren en te borgen werden gemaakt. Een van de problemen van dat nieuwe wetgevingsbeleid was dat het nieuw was (en omvangrijk). En, had iemand zitten denken, dan is het misschien een goed idee om dat beleid uit te zetten bij de verschillende departementen met gebruik van computertechnologie. Weer mogelijke twee vliegen in een klap. In de verpakking van een personal computer wordt dat beleid misschien ook aantrekkelijker en verteerbaarder voor de departementen en – aan de andere kant – zijn die computers een ideale manier om grote hoeveelheden nieuwe informatie op een betrekkelijk uniforme manier bij de bedoelde gebruikers te krijgen. Ik was er blij mee. Ik kon weer een jaar vooruit. De faculteitssecretaris keek me verbluft aan toen ik mijn tweede verlenging op rij bij hem op kwam halen. Of ik wel wist dat het de volgende keer niet zo eenvoudig zou gaan worden, want dan kon hij geen jaarcontract meer bieden. Tenminste als hij dat deed dan zou de volgende stap een vaste aanstelling worden, en daar waren geen mogelijkheden voor. In dat soort gevallen werd een laatste tijdelijke verlening alleen voor een vierjarencontract toegestaan. Ja, hij had het ook niet zelf verzonnen. Met een tevreden gevoel van effectief verwachtingenmanagement stuurde hij me van zijn kamer. Enfin, een jaar nog en dan zou alles weer in de normale plooi vallen... Je zag het hem denken.

PERSOONLIJKE FRUSTRATIE – DEEL 2: TECHNOLOGY PULL EN DROMERS

Er was nog een hele som geld mee gemoeid met dat onderzoek voor Justitie. De universiteit verdiende er goed aan, al werd van de winst die op mijn aanstelling werd gemaakt niets gereserveerd om een eventuele vervolgaanstelling te financieren. En ik moest ook colleges geven. Niet zo'n beetje. Volle bak, zes werkcolleges staats- en bestuursrecht in twee semesters. Dat was niet hardvochtig – derdegeldstroomonderzoek was bijna onbekend binnen juridische faculteiten in die tijd – het was gewoon niet anders. Ik sliep er af en toe wel slecht van, want ik had geen idee waar ik met dat onderzoek moest beginnen en omdat er een contract was gesloten tussen universiteit en departement was mislukking geen optie.

Er kwam in die jaren wel veel meer onderzoeksmateriaal beschikbaar waarover ik kon beschikken. Veel daarvan kwam uit Leiden. Ik verdiepte me in het werk van Aernout Schmidt (Pallas ex machina – een paar jaar eerder verdedigd in Leiden), en het was het jaar van Jaap van den Herik's oratie 'Kunnen computers rechtspreken?' Mooie boeken, goed voor de discussie, maar ze hielpen me niet echt vooruit. Dat deed wel een artikel van ene mijnheer Mercatali – een onderzoeker uit een mij volslagen onbekend instituut in Florence (IDG) – waar ik toevallig tegen aan liep. Het was in het Italiaans, maar met het beetje Latijn dat nog was blijven hangen van de middelbare school kon ik het, met liniaal en woordenboek erbij, lezen. In Florence waren ze dus ook bezig een wetgevingsontwerpsysteem te bouwen. Bingo! Zoiets moest ik dus ook gaan doen. Ik besloot er eerst maar eens een artikel over te schrijven.

Ondertussen raakte ik ook in gesprek met Nederlandse rechtsinformatici. Vaak heel constructief, maar soms ook moeizaam. De rechtsinformaticagemeenschap van begin jaren negentig was een bonte stoet. Heel veel verschillende disciplines – rechtstheoretici, informaticamensen, AI-geleerden, gewone juristen, bestuurlijk informatiekundigen, noem maar op. Ze kwamen samen in het jonge Jurix, waar een gezellige en wetenschappelijk groei-zame sfeer heerste. Er was echter wel altijd het probleem van de toren van Babel. We spraken elkaars taal niet. Wederom een anekdote. Ik raakte in gesprek met een groep Nederlandse onderzoekers die ook onderzoek deden naar de mogelijkheden van computerondersteuning van het wetgevingsproces. Mensen met een informatica-achtergrond. Ze beklagden zich luid over de verschillende departementen en waren verbaasd dat ik een onderzoeksbeurs had gekregen. Dat hadden zij ook geprobeerd en het was niet gelukt. Wat ik dan voor dat departement deed. Ik legde het uit. De hoogleraar-onderzoeker fronste diep en dieper. Maar...,maar,... maar zo kon je dat toch niet aanpakken!? Het ging er om dat het wetgevingsproces en wetgeving beter gemaakt moesten worden en daarvoor waren een AI-aanpak en AI-technieken het vehikel bij uitstek. En als je dat deed dan kon je zien dat wetgeving logisch inconsistent was. Dat hadden zij bewezen. Daarom moest het roer om in het wetgevingsproces en bij het maken van wetgeving. Logische inconsistenties moesten worden opgespoord en aangepakt. Dat kon met AI en dan was zulke wetgeving ook veel eenvoudiger geautomatiseerd uit te voeren. Mijn onderzoek moest echt anders, want zo was het toch weinig wetenschappelijk. En hopeloos. Zag ik dat dan niet dat proces niet deugde?....Brrrr.

Ik bleef er langere tijd een vage buikpijn van houden. Zat ik er nu zo naast? Een paar weken later zag ik een van zijn medewerkers nog een keer en vroeg:

'Maar hoe erg is het nu eenmaal dat wetgeving niet logisch consistent is volgens de regelen van de predicaatlogica. Als het voor een normaal mens een beetje te volgen is, en niet gewoon inconsistent, dan is het toch goed.'

Het kwam me te staan op een paar rollende ogen die duidelijk maakten dat ik er echt hé-le-maal niets van had begrepen. Enfin, later hebben we er op de vele verschillende plekken in de wereld waarlangs de rechtsinformatica voert nog vaak over gepraat, altijd vriendschappelijk en open, en we hebben ieder van ieders kant nog best wat geleerd onderweg.

Ik kan me van 1991 niet herinneren dat ik de grond heb geraakt of wanneer ik heb geslapen. Het was aanpoten. September 1991 lag er een rapport met daarin een inventarisatie van de mogelijkheden tot computerondersteuning en een voorstel – schets – voor het bouwen een wetgevingsontwerp en –adviesstelsysteem (LEDA). Het viel in goede aarde en vanaf 1992 mochten we het gaan ontwikkelen. Wederom wilde het ministerie er wel subsidie voor geven en wederom keek de Tilburgse faculteitsdirecteur of hij water zag branden. ‘Weer?.....’ Nee, toch?

Het LEDA-project voerden we uit in een interdisciplinair samengesteld team. Egon Verharen was bedreven in AI- en hypertexttechnieken (iets heel nieuws in die tijd), Luuk Matthijssen een kei in bestuurlijke informatiekunde, Martin Fridael was een voortreffelijke programmeur die ook als een van de eersten het internet (toen nog met stuurprogramma Mosaic) op ging. Een geweldige tijd was het waarin we bouwden, experimenteerden en deelonderzoekjes lieten doen. Op een gegeven moment waren we met zijn twaalf bezig. Albert Koers hield ons letterlijk op koers met zijn inzicht in methoden van systeemontwerp. Eigenlijk de enige jurist op dat moment die zag en wist hoe belangrijk activiteiten- en informatieanalyse en systeemspecificaties waren alvorens je gaat bouwen. De meeste anderen van ons leden in die tijd aan ernstige ‘technopull’ (de techniek is er dus *moet* die worden gebruikt in processen die wij kennen).

In 1994 konden we met gepaste trots het eindresultaat presenteren: LEDA. Een in de praktijk functionerend ontwerp- en adviesstelsysteem voor de wetgeving dat – met als ruggengraat de Aanwijzingen voor de regelgeving – wetgevingsjuristen kon helpen bij het systematische ontwerpen van een wettekst. LEDA kon ook controleren of een eenmaal gemaakte tekst voldeed aan die Aanwijzingen. Voor de grote finale waren we besteld om het stelsysteem in een van de pronkzalen van Justitie te presenteren. De zaal zat helemaal vol die ochtend in mei op het Ministerie van Justitie. Directeuren en directeuren-generaal waren uitgelopen om het te komen zien. Iedereen zal klaar. Het enige punt was dat Martin Fridael – onze operator – zich had verslapen. Hij belde bij het begin van de bijeenkomst op dat hij er aan kwam. En toen wij – de rest van het team – de zaak probeerden op te starten, kreeg de zaal na veel gerommel en uitloop op het grote blauwe scherm te zien ‘Unable to find link 2332#’ Hilarisch, maar ik dacht dat ik doodging. Sneller dan verwacht toch arriveerde Martin. Na een uitbrander van mijn kant waar hij zich toch meestal niks van aantrok, tikte hij zijn brilletje recht op zijn neus. Trok wat stekkers los en laadde wat extra bestanden. Degenen die waren achtergebleven (toch nog de meesten) kregen waar voor hun geld. Een goede show van datgene wat computertechnologie vermag bij het ondersteunen van wetgeving. Die avond versliep ik mij: ik sliep zestien uur aan een stuk.

PERSOONLIJKE FRUSTRATIE – DEEL 3: DE ONVERVULDE BELOFTE

Dat was 15 jaar geleden. Ik promoveerde op het onderwerp en in de praktijk werd een groep ‘innovators’ en ‘early adopters’ bereid gevonden LEDA-praktijk te testen en gebruiksklaar te maken. Dat bleek nog lastiger dan gedacht omdat in de jaren de besturingsplatformen steeds wijzigden. LEDA was nog ontwikkeld onder een 1993-versie van Windows en departementen kenden nog nauwelijks netwerken. Verder was er een eigen databasemanager gebouwd voor het systeem dat zich niet goed verstond met andere – nieuwere – databasesystemen. De leden van de projectgroep gingen ieder hun weg. Er is nog doorgewerkt aan LEDA door het departement tot ver in de jaren negentig, maar uiteindelijk bleef er slechts een uitgekleden publieksversie over die eigenlijk alleen fungeert als een beetje een aangeklede databank voor de Aanwijzingen voor de regelgeving.

Zijn tijd te ver vooruit? Te weinig oog gehad voor de IT-omgeving van het departement (de departementen) ten tijde van de ontwikkeling? De toch steeds weerbarstige – voor ons soms ongrijpbare – bureaucultuur van Justitie? Van verschillende departementen? Wie zal het zeggen. Nou moet ik niet gaan somberen, want het wetgevingsproces en degenen die wetgeving maken hebben veel nut en rendement gehaald uit de – inmiddels geheten – informatietechnologie. Er kwamen computers, grote wetgevingsdatabanken, emailverkeer, (voorzichtige) elektronische bekendmaking van wetten en officiële stukken, noem maar op.⁵ Maar dat waren en zijn steeds generieke technieken die ook heilzaam waren voor het wetgevingsbedrijf. Het zijn gedeeltelijk ook ‘domme’ technieken. Er zijn eigenlijk nog steeds geen IT-systemen waarmee gericht de problemen van wetgeving worden aangepakt, zoals te veel wetgeving, het onberaden en lichtvaardige gebruik van wetgeving, de administratieve lasten die ze voortbrengt, de notoire intransparantie van ons wetgevingsproces en de onzichtbaarheid van de status of fase waarin een wetsvoorstel zich bevindt, (terminologische) tegenstrijdigheden tussen verschillende wettelijke regelingen onderling, problemen bij het accuraat voorspellen of inschatten van de uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid van een regeling, de onleesbaarheid van wijzigingswetgeving, vergeten processtappen, fouten in de techniek, etc.

Het gekke is dat niet alleen in Nederland de pogingen tot het doelgericht ondersteunen van wetgevingsontwerphandelingen met behulp van IT-systemen grotendeels zijn gestrand. Datzelfde lot lijkt ook andere ontwerp-ondersteunende systemen zoals het Belgische Solon,⁶ het Italiaanse Lexedit⁷ en het Tasmaans, Australische Enact⁸ te zijn beschoren.

5 Zie voor een heel volledig overzicht Groothuis 2005 en 2008.

6 Zie Kuyck, DeBaene & Van Buggenhout 1998.

7 Biagoli & Mercatali 1995.

8 Arnold-Moore 1998.

Computers kunnen er niks van, dat zou een terecht commentaar zijn als je naar de povere opbrengst van 20 jaar legimatica – de tak van informatica die zich bezighoudt met het ondersteunen van het ontwerpen van regelgeving – kijkt.⁹

EXTATISCHE VREUGDE DEEL 2 – GEWOON DOOR BLIJVEN GAAN

Wetgeven is mensenwerk en het gekke is dat (rechts)informatica dat eigenlijk ook is. Dat betekent dat toeval, karakters, netwerken en culturen een grote rol spelen. Het waar en hoe de paden van informatica en werkprocessen – zoals dat van wetgeving – elkaar kruisen, valt maar tot op zekere hoogte te voorspellen. Ik heb in deze bijdrage kronkelpaden, toevalstreffers en culturen in beeld proberen te brengen, want die worden vaak vergeten als factoren in de rechtsinformatica-literatuur. Daar lijkt het er soms op dat de mogelijkheden van de techniek logisch dwingend bepaalde oplossingen dicteren of bepaalde problemen aan het licht brengen. Het is mijn stellige overtuiging dat techniek dat vermogen niet heeft, alleen de mensen die met die techniek in aanraking komen en die op de een of andere manier inzetten voor bepaalde belangen, dan wel zich er – in enigerlei mate – tegen verzetten. Leert het stuk verder nog iets? Ik weet het niet, dat moet de lezer van dit informaticanarratief maar zelf bepalen. Ik leerde ervan dat wetenschap een mooi vak is, dat weliswaar met het hoofd moet worden bedreven, maar niet zonder hart en ziel kan. Wetenschappelijke vooruitgang drijft niet op de aantrekkingskracht van methoden en technieken maar op de zucht om te weten en lol in het snuffelen. Technieken en methoden zijn heel belangrijk, maar ze zijn een middel tot een doel, niet het doel zelf.

En dat toeval – alhoewel het misschien niet eens bestaat – toch regeert. Dat leerde ik ook, al wist is dat eigenlijk al wel van schoolmeester Stephane Mallarmé: ‘Un coup de dés jamais n’abolira le hasard,’ dichtte hij en hij had gelijk.

Maar de belangrijkste les die ik leerde was er een met een hoog wandtegeltjeswijsheidsgehalte: ‘De aanhouder wint’. Dit jaar – 2009 – startte de regering een omvangrijk programma, geheten ‘Legis’ dat als doel heeft het verbeteren van de kwaliteit van wetgeving en het wetgevingsproces. Daarbij is het plan om met een nieuwe, IT-gebaseerde architectuur van het wetgevingsproces de effectiviteit en de uitvoerbaarheid van wetgeving te verbeteren, de administratieve lasten te verminderen, de transparantie van wetgeving en het wetgevingsproces voor iedereen te verhogen en zo ook de mogelijkheden voor participatie in het wetgevingsproces te vergroten. Door de herinrichting het wetgevingsproces efficiënter te maken en een ‘level playing field’ voor democratische basisinformatie van de overheid te creëren. Zie <http://www.justitie.nl/onderwerpen/wetgeving/legis/achtergronden-legis/>. Zo zie je maar.

9 Zie een eerdere inschatting in Voermans 2000.

VERWIJZINGEN

Arnold-Moore 1998

T. Arnold-Moore, *Information Systems for Legislation*, PhD-thesis, Royal Melbourne Institute of Technology, Melbourne 1998.

Biagoli & Mercatali 1995

C. Biagoli, P. Mercatali, Strumenti automatici per redattori di testi legislativi EXEDIT2 in Ambiente di normazione, *Comunicazione dal V Congresso internazionale "Informatica e attività giuridica"*, organizzato dalla Corte di Cassazione, Roma, 3-7 maggio 1993 en Carlo Biagoli, Pietro Mercatali, Giovanni Sartor, *Legimatica dal drafting al processo di produzione legislativa*, Carlo Biagoli, Pietro Mercatali, Giovanni Sartor (eds.), Legimatica, informatica per legiferare, Napoli 1995.

Groothuis 2005

M.M. Groothuis, Digitalisering en wetgeving, in: L. Loeber (red.), *Wetgeving en ICT toepassingen*, preadviezen voor de Vereniging voor wetgeving en wetgevingsbeleid 2005, p. 9-54.

Groothuis 2008

M.M. Groothuis, Wetgeving en ICT; over de rol van de wetgever, het bestuur en de burgers, *RegelMaat* 2008/6, p. 219-229.

Hustinx 1985

P.J. Hustinx, Aspecten van wetgeving in verband met automatisering, E.M.H. Hirsch Ballin en J. A. Kamphuis (red.), *Trias Automatica*, Deventer 1985, pp. 41 e.v.

Kuyck, DeBaene & Van Buggenhout 1998

R. van Kuyck, S. DeBaene en B. van Buggenhout, Solon – A computer aided statutory drafting system for the Flemish government, *Conference Proceedings of the Fifth International Conference on The Law in the Information Society*, Istituto per la documentazione giuridica dell CNR, Florence 1998.

Stoyles 1989

Robert L. Stoyles, 'The Unfulfilled Promise Use of Computers by and for Legislatures', *Computer Law Journal*, 1989, Vol. IX, no 1, p 73-103.

Voermans 2000

W. Voermans, Ontwerpen van wetgeving met computers: een 'eeuwige belofte?' in: Debaene, S.; Buggenhout, B. van (ed.) *Informatietechnologie en de kwaliteit van wetgeving*. Antwerpen-Groningen: Intersentia, 2000, pp. 121-137.